

УДК 159.9:002.6

Бідюк О.,

кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри документознавства та інформаційної діяльності, Луцький інститут розвитку людини Університету «Україна»

СВІДОМЕ ТА НЕСВІДОМЕ ЯК ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ТВОРЕННЯ Й АНАЛІЗУ ІНФОРМАЦІЇ

У статті йдеться про використання психоаналітичних понять свідомого та несвідомого у процесах творення та аналізу інформації. Обґрунтовується можливість застосування свідомих та несвідомих чинників в інформаційній аналітиці, зокрема, для розгляду створення та сприймання інформаційних повідомлень.

Ключові слова: психоаналіз, інформація, інформаційне повідомлення, свідоме, несвідоме, архетип, інформаційно-аналітична діяльність.

Статья посвящена использованию психоаналитических понятий сознательного и бессознательного в процессах создания и анализа информации. Доказывается возможность применения сознательных и бессознательных факторов в информационной аналитике, в частности для рассмотрения создания и восприятия информационных сообщений.

Ключевые слова: психоанализ, информация, информационное сообщение, сознательное, бессознательное, архетип, информационно-аналитическая деятельность.

The article is devoted to the using of psychoanalytical concepts of consciousness and unconsciousness in the processes of creating and analysis of information. It is the facilities of using conscious and unconscious factors in the informative analytics, particularly for the creating and perception of the informative messages.

Key words: psychoanalysis, information, informative message, consciousness, unconsciousness, archetype, informative analytical activity.

Постановка проблеми. В інформаційно-аналітичній діяльності творення інформаційних повідомлень відіграє визначальну роль. Інформація, яка циркулює в системі, надходить до реципієнта у різний спосіб і в різних варіаціях, але неодмінно у вигляді певного послання. У ньому якраз і зашифровано інформаційний складник, що потребує перетворення у звичний формат, зрозумілий окремому представникові.

Під інформаційним повідомленням розглядають сукупність інформації, яка завжди спрямована від того, хто її створив, до того, хто її

сприйняв. Однак у процесі її творення для передавання та сприйняття мають місце певні труднощі: по-перше, як нам видається, впливає т. зв. “людський фактор”. Інформаційно-аналітична робота, як правило, – це робота, яку окрім людини з її баченням, творчими здібностями, вміннями мислити й синтезувати величезний масив інформації, психологічно та емоційно впливати й передбачати, як впливатиме створена інформація на окремих індивідів, групу осіб, маси тощо, не зможе виконати жоден професійний комп’ютер. З іншого боку, – тут криється небезпека використання професійних умінь у негативному руслі, як наприклад, маніпулювання отриманими знаннями та інформацією для того, щоб отримати певну користь, вигідно скористатися із психічної (внутрішньої) інформації.

Подібні проблеми неодноразово піднімалися у вітчизняних та закордонних дослідженнях (Дж. Гріна, С. Кримського, М. Маклюєна, Дж. Пітерса, В. Попова, Г. Почепцова, Р. Сєдих, І. Смирнова, О. Суської та ін.). Усі вони методологічно виходять на психоаналіз як специфічний інструмент розгляду суспільних явищ культури, інформаційної взаємодії соціуму та окремого індивіда.

Метою нашої статті стане дослідження особливостей використання свідомих та несвідомих чинників у процесах творення та аналізу інформації в інформаційно-аналітичній діяльності.

Виклад основного матеріалу. Психоаналітики твердять, що людина від природи має двояку сутність: одна її сторона (свідома, раціональна, культурна) зважає все ж таки на яскраво виражені табу (певні заборони робити що-небудь, продиктовані мораллю й свідомістю), а інша – низька, несвідома, ірраціональна, некультурна актуалізує низькі, приземлені, витіснені у підсвідоме (за З. Фройдом) бажання, потяги, прагнення. Останні є антиморальні за своєю суттю. З огляду на це, інформація про особистість конкретної людини, її психічні переконання, внутрішні настанови, недоліки, страхи, комплекси і т. д., перекодовані у словесну форму, стають небезпечним продуктом і засобом ведення “нечесної гри” з боку конкурентів.

На цьому можуть зіграти, наприклад, у політичному сенсі представники різноманітних партій, фракцій, громадських чи політичних організацій для того, аби створити певну думку в широких верств населення про кандидата у передвиборчих перегонах. Варто хоча би взяти до уваги трьох політиків: Віктора Ющенка, Віктора Януковича та Юлію Тимошенко, які активно між собою конкурують ще з часів т. зв. “помаранчевої революції” 2004 року (ця конкуренція, щоправда, з політичним переакцентуванням спостерігалася і на виборах 2010 року).

Кожному з цих кандидатів притаманні певні психологічні риси характеру, які неможливо приховати: вони проявляються у стилі, методах і способах управління, самопредставленні широкому загалові (інформація про себе та інших політиків, незалежно від того, сподвижники це чи опозиційно налаштовані політики / політичні сили), особливостях висвітлення своєї діяльності, манери поведінки (в тому числі й суспільної, політичної, економічної, на рівні міжнародного спілкування) тощо. Тут ідеться про те, що публічні особи сприймаються за тим, що вони говорять і як цей процес відбувається (екстралінгвістичні характеристики). Персона як архетип несвідомого у політика представлена його виступами, діалогами, прямою мовою (до прикладу, у прямому ефірі у різноманітних ток-шоу, прес-конференціях, інтерв'ю, брифінгах тощо). Загальновідомо, що “слово часто має такий самий ефект, що й медикаменти, проте куди більш сильний” [4, 53]. Слово ж людини, що займає керівну роль у суспільстві, сповнене не меншою силою.

Друга проблема, з якою можна стикнутися при використанні психоаналітичного методу в інформаційно-аналітичній діяльності та його позицій дослідження свідомого / несвідомого, – це те, що психічна інформація відома далеко не кожному. Іншими словами її можна назвати дефіцитною. Отримавши таку інформацію (психічного змісту), часто використовують спроби її продати як товар, що, в принципі, не забороняє українське законодавство. Наприклад, у ст. 39 Закону України “Про інформацію” (1992) зафіксовано можливість вільно вступати у товарні відносини з виробниками інформації і продавати інформацію, яка не заборонена і не наносить шкоди державній діяльності і передбачає вільну цінову політику того, хто таку інформацію продукує [1].

Використання аспектів свідомого / несвідомого в інформаційно-аналітичній діяльності має свої підводні камені, однак такі дослідження можуть надати досить позитивні результати.

Про свідоме прийнято говорити швидше тоді, коли йдеться про сторону власне аналітичну, з іншого ж боку, психоаналіз передусім практика вивчення несвідомих чинників, які створюють психічне в людині і змушують її діяти за певним зразком. Розподіл психіки на свідоме і несвідоме є основною передумовою психоаналізу, і тільки такий розподіл дає можливість зрозуміти дуже важливі патологічні процеси, які часто спостерігаються в повсякденному житті. Психоаналіз не може перенести сутність психічного у свідомість, але повинен розглядати свідомість як якість психічного, котре може чи не може приєднуватися / не приєднуватися до інших його якостей.

Визначення у людській психіці свідомих та несвідомих структур уперше зробив “батько” психоаналізу Зигмунд Фройд. Ідеї його з самого початку не викликали особливого захоплення громадськості, однак практика показала, що такий підхід до структурної природи людської психіки є цілком правомірним. Значно розширив поняття несвідомого учень Фройда Карл Юнг (щоправда, сам Фройд порвав зі своїм найкращим учнем, оголосивши його зрадником своїх ідей). Але тим не менше і Юнг, і Фройд стали апологетами психоаналізу як нового методу, наукового пізнання душі.

На сучасному етапі концепція свідомого і несвідомого має безліч прихильників серед фахівців-аналітиків. Психоаналіз відокремився в окремий розділ наукового знання, методи якого допомагають у практичній роботі багатьом психоаналітикам, інформаційникам та ін. Сама концепція свідомого і несвідомого (підсвідомого) вийшла за межі суто психологічного розуміння і набула філософського змісту.

Свідоме – передусім описовий термін, що спирається на безпосереднє сприйняття. Досвід показує, що психічний елемент, наприклад, творення, представлення чи сприймання інформації, звичайно не буває довгостроково свідомим. Характерним є те, що стан свідомості швидко проходить; представлення в цей момент свідоме, наступної миті перестає бути таким, однак може знову стати свідомим за відомих, легко досяжних умов. Яким воно було в проміжний момент ми знаємо; можна сказати, що воно було схованим, припускаючи під цим те, що воно в будь-який момент здатне було стати свідомим. Якщо ми скажемо, що воно було несвідомим, то також будемо праві. Несвідоме в такому випадку збігається з поняттям прихованого потенційно свідомого. Будь-яка матеріальна система, інформаційна в першу чергу, має властивість відтворювати особливості інших систем, які полягають у відображенні. Відображення є результатом взаємодії об'єктів. Із найпростішою формою відображення зустрічаємося в навколишньому світі досить часто (наприклад, діти завжди наслідують поведінку, манеру триматися своїх батьків, природно, що вони цього навчаються від них, а у психічному плані формують стійкі реакції, або ж власні стереотипи). Як твердив К. Г. Юнг у “Психологічних типах”, “психіка, настільки ж мало, як і дух (сфера мислення), є від початку *tabula rasa* /.../ конкретних змістів іще немає, але можливості змісту дані апіорі через спадковість” [8, 427].

Вищою формою відображення на рівні світу є сприйняття інформаційного поля, що дозволяє охопити об'єкт у його цілісності та повноті. Психіка (як результат взаємодії мозку, тобто рацію, за Фройдом,

із зовнішнім світом), є важливим вмістилищем свідомих і несвідомих елементів. Виникнення психіки означає появу нематеріальних процесів внутрішнього характеру. В основі психічної діяльності лежать безумовні й умовні рефлекси головного мозку. Ланцюг безумовних рефлексів є біологічною передумовою формування інстинктів. Про інстинкти заговорили і психоаналітики (найперше З. Фройд), які вважали їх виразом несвідомої енергії. Наявність відчуттів, сприйняття, вражень, переживань, елементарного (конкретного, предметного) мислення є основою виникнення людської свідомості. Свідомість, за висловом З. Фройда, “є поверхнею психічного апарату /.../ свідоме – всі чуття, що приходять зовні (чуттєве сприймання) і зсередини – те, що ми називаємо відчуттями и почуттями” [6, 347]. Вони властиві людям і пов’язані з мовною функцією мозку, що полягає в узагальненому і цілеспрямованому відображенні дійсності, попередній уявній побудові дій і передбаченні результатів, у розумному регулюванні і самоконтролюванні поведінки людини.

Ядром свідомості, способом його існування є знання. Свідомість належить суб’єктові, людині, а не навколишньому світу. Але змістом свідомості, змістом думок людини є світ, його сторони, зв’язки, закони. Тому свідомість можна охарактеризувати як суб’єктивний образ об’єктивного світу. Свідомість – це насамперед усвідомлення найближчого чуттєво сприйманого середовища й усвідомлення обмеженого зв’язку з іншими образами і речами, що знаходяться поза початковим самоусвідомленням індивіда; у той же час воно є усвідомленням природи.

В інформаційно-аналітичній діяльності свідоме передбачає використання основ логічного мислення задля максимально ефективної роботи з інформацією. На думку О. Матвієнко, для цього “необхідно досліджувати соціальну психологію організації, факти свідомості, тобто визначати важливість інформації для членів колективу, ступінь їх задоволеності нею” [3, 32]. Для свідомості людини важливі такі сторони, як самосвідомість, самоаналіз, самоконтроль. А вони формуються лише тоді, коли людина виділяє себе з навколишнього середовища.

Категорія несвідомого є оберненою стороною свідомих процесів, адже в інформаційному плані не менш важливо знати внутрішні передумови сприймання та творення інформації як окремим індивідом, так і колективом (звідси бере початок психологія масової свідомості, яка швидше асоціюється з масовим несвідомим, аніж зі свідомістю). Поняття несвідомого у психологічній науці ретельно досліджувалося З. Фройдом у його “теорії несвідомого”, яку він побудував на низці

феноменів під час дослідження людської сутності. Ним була помічена неусвідомленість причин виконуваних дій, абсолютне виконання дій, прагнення знайти пояснення своїм діям: можливість шляхом розпитувань (інформаційного впливу) привести людину до пригадування істинної причини її дій.

На думку Фройда, психічні особливості життя людини визначаються несвідомими потягами, головним з яких є лібідо – “сила, в якій виражається потяг /.../ сексуальний, як у голоді виражається потяг до їжі” [5, 199]. Потяги, або ж бажання, мають великий енергетичний заряд, але не можуть бути безпосередньо задоволені завдяки механізму моральної цензури (того ж свідомого). Незважаючи на це, вони періодично прориваються у свідоме життя людини, набуваючи потворних або символічних форм: сновидіння, помилкові дії, неврологічні симптоми. Це несе певну інформацію про внутрішній світ того, чий несвідомі пориви аналізуються у конкретному випадку. Для дослідження проявів несвідомого аналітики, які працюють з інформацією, використовують метод вільних асоціацій та ряд психоаналітичних методик.

У своїх роботах Фройд встановив, що несвідоме проявляється у витісненні інфантильних і заборонених переживань, що зберігають свій енергетичний потенціал і виявляються у вигляді психічних порушень. На думку Р. Грінсона, “витіснене – не чужорідне тіло, воно більше схоже на інфільтрат” [2, 93], те, що фактично накопилось в душі, але ніде не мало виходу назовні. Загалом теорія Фройда розкриває несвідоме як дію природжених інстинктивних потягів в психічному житті людини, що в свою чергу ще й біологічно детермінуються, не враховуючи при цьому соціальні та природні чинники в детермінації людської життєдіяльності. Свідомо сприймаючи інформацію, людина не все сприймає, тому що існує ще світ несвідомого. К. Ясперс [9] писав, що у рамках несвідомого суб’єкт та об’єкт переживаються як окремі сутності, але особистість чітко не усвідомлює розходження між ними.

Без свідомості психічна субстанція не може проявити себе (її і немає без свідомості в зазначеному розумінні). Коли говорити про несвідоме, слід розрізняти події, дійсно пережиті особистістю, але залишені непоміченими (інформаційно не самототожними), та події, що відбувалися за межами свідомості і, значить, не пережиті. Перші за сприятливих умов можуть бути помічені й у такий спосіб довести свою реальність чи навіть просто претендувати на неї. Другі ж ніколи не можуть бути виявлені. Перед аналітиками стоїть важливе завдання: висвітлити непомічені події психічного життя і тим самим зробити їх доступними усвідомленню та пізнанню. Таке прагнення до осяяння

несвідомих глибин особистості стало одним зі шляхів психотерапії.

Традиційно несвідомі чинники поділяють на індивідуальне несвідоме (З. Фройд) та колективне несвідоме (К. Г. Юнг). Дослідження останніх років поглибили знання про несвідоме. Відомий дослідник А. Петровський вважає, що нижчий рівень психіки утворює несвідоме – сукупність психічних процесів, актів і станів, обумовлених вчинками, у яких людина безпорадна. Оскільки несвідоме належить до психічного, то, природно, є формою відображення дійсності, за якої втрачається повнота орієнтування у часі та місці дії, мовне регулювання поведінки, неможливі цілеспрямований контроль за діями та оцінка їх результатів.

До несвідомого належать сновидіння, субсенсорні реакції, неусвідомлені рухи, деякі безцільні спонукання до діяльності, марення, галюцинації, комплекси як “накопичення психічних характеристик, позначених специфічним, можливо, хворобливим відчуттям, дещо, що ретельно приховується” [7, 64]. Часто саме ці елементи і стають об’єктом пристальної уваги аналітика, інформаційний аналітик, як правило, працює зі вчинками, висловлюваннями, за якими аналізує психічні риси особи та складає судження про психічну інформацію, що має прихований характер.

Несвідоме не можна прирівнювати до психіки загалом, оскільки воно рівноцінно є специфічним людським проявом, так само, як і свідомість, тільки детерміноване суспільними умовами існування людини, виступає як часткове, недостатньо адекватне відображення світу в мозку людини.

З. Фройд під несвідомим розумів потяги людини, які їй не вдалося реалізувати, оскільки вони суперечили соціальним нормам. Це, вважає дослідник, призводило до їх витіснення до сфери несвідомого. Своє існування ці потяги виявляють в обмовках, застереженнях, сновидіннях.

Несвідоме достатньо виражене у менталітеті – сукупності прийнятих і, в основному, ухвалених суспільством поглядів, форм та способів поведінки (стереотипних), яка відрізняє його від інших людських спільнот. Він має надсвідомий характер, тому що не закріплений у матеріалізованих продуктах, а розчинений в атмосфері суспільства. Тут діє механізм установки, свою залежність від якої людина не усвідомлює, позаяк установка склалася незалежно від її волі та діє на несвідомому рівні. Саме тому менталітет і стереотипи не дають можливості суб’єкту здійснити рефлексію. Носій його переконаний, що він сам сформував свої позиції та погляди (інформація внутрішнього характеру має домінуючу роль).

Перехід від несвідомого до свідомого називають інсайтом, тобто моментом внутрішнього осяяння, в ході якого людина раптово приходить до рішення тієї чи іншої проблеми. Вважається, що момент інсайту не можна побачити зовні, це виключно внутрішній процес. Те, що він відбувся, спостерігач / аналітик може зрозуміти тільки в результаті його прояву в поведінці людини, манері спілкування, жестах, міміці тощо.

Окрім інсайту, аналітики також радять звернути увагу на інтуїцію – теж несвідомий прояв внутрішнього переживання, який часто раціональними законами пояснити неможливо. Інтуїція – спосіб прийняття рішення шляхом аналізу, при якому результат ґрунтується головним чином на здогаді. Інтуїція близька до стану натхнення, духовного бачення, відвертості, які знаходяться в несвідомому рівні психіки людини. Інтуїція – прояв несвідомого у людині.

Більшість наукових відкриттів здійснюється непередбаченим шляхом. Інтуїція тісно пов’язана з творчим проривом. Інтуїція взагалі не є перешкодою для пізнання розумом та об’єктивації дійсності. Вона служить достатньо самостійним і самодостатнім засобом світосприйняття. Випереджаючи обставини та явища життєдіяльності особи, особистісна душевна природа людини підказує варіанти вирішення проблем.

Висновки. Для інформаційної діяльності здатність інтуїтивно відчувати явища, особливості, закономірності дають аналітикові величезний додатковий стимул невитрачання своїх зусиль на марне: коли відчуваєш, що саме стоїть за певними вчинками, діями публічних осіб, які керують державою, то можеш передбачити у ймовірнісному вияві, як діятиме та чи інша державна особа, наскільки діяльність політичної сили керується свідомими / несвідомими настановами і прагненнями її лідерів, як це виявляється у способі подачі інформації, на яких несвідомих чинниках (передусім колективного несвідомого, архетипах) буде акцентувати свою увагу кандидат, інформаційно представляючи себе і програму своїх дій.

Література:

1. Закон України “Про інформацію” : [Електронний ресурс] // Режим доступу : www.zakon.rada.gov.ua
2. Гринсон, Ральф Р. Техника и практика психоанализа / Р. Ральф Гринсон. – М. : Когито-центр, 2003. – 478 с.
3. Матвієнко, О. Основи інформаційного менеджменту : [навч. посібник] / О. Матвієнко. – К. : Центр навч. літератури, 2004. – 128 с.
4. Мединська, Ю. Колективне несвідоме як глибинна детермінанта ет-

нічного менталітету / Ю. Мединська // Психологія і суспільство. – 2004. – № 2. – С. 50-117.

5. Фрейд, З. Введение в психоанализ. Лекции / З. Фрейд. – М. : Наука, 1989. – 456 с.

6. Фрейд, З. Я и Оно / З. Фрейд // Фрейд З. “Я” и “Оно”. Труды разных лет. Кн. 1 – Тбилиси : Мерани, 1991. – С. 351-392.

7. Юнг, К. Г. Аналитическая психология : теория и практика. Тавистокские лекции / К. Г. Юнг. – СПб. : Азбука-классика, 2007. – 240 с.

8. Юнг, К. Г. Психологические типы / К. Г. Юнг. – СПб : Азбука, 2001. – 736 с.

9. Ясперс, К. Собрание сочинений по психопатологии : в 2 т. / К. Ясперс : [Электронный ресурс] // Режим доступа : www.koob.ru